

rijksuniversiteit
groningen

ComeniusNetwerk
de HogerOnderwijsVernieuwers

Bewust van je eigen blik

Gesprekken over kunst om kritische zelfreflectie en
interculturele sensitiviteit bij studenten te vergroten

Lesbrief

behorende bij het eindrapport van Comeniusproject ViTaS: het gebruik van
Visual Thinking Strategies ter bevordering van interculturele sensitiviteit bij
studenten van de Academische Opleiding Leraar Basisonderwijs

Marjolein Deunk, Hanke Korpershoek, Mariëtte Hingstman & Annegien Langeloo

**rijksuniversiteit
groningen**

ComeniusNetwerk
de HogerOnderwijsVernieuwers

Deze lesbrief is onderdeel van project ViTaS en werd gesubsidieerd in het kader van de *Comenius Teaching Fellow* 2018 (NRO; Projectnummer 40518865002). Het officiële eindrapport van dit project is te vinden via https://www.rug.nl/research/portal/files/117795892/Deunk_Korpershoek_Hingstman_Langeloo_2020_Bewust_van_je_eigen_blik.pdf

© 2020. GION onderwijs/onderzoek

Rijksuniversiteit Groningen, Grote Rozenstraat 3, 9712 TG Groningen

Foto omslag: Pixabay

Foto's binnenwerk: Pixabay, Freepik

Design en layout: Marlies ter Beek

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de directeur van het instituut.

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Doelstellingen	5
3. Materialen	
3.1. Kunstwerken zoeken	6
3.2. Kunstwerken selecteren	6
4. VTS toepassen: een stappenplan	
4.1. Voorbereiding en opzet	7
4.2. Begeleiding tijdens de sessie	7
4.3. Na de sessie	9
5. Aanbevelingen bij implementatie	10

1. Inleiding

Wilt u dat uw studenten zich meer bewust worden van hun eigen perspectief en hoe dat hun interpretatie van de wereld om hen heen kan beïnvloeden? Om hier in de praktijk mee aan de slag te gaan, is deze lesbrief ontwikkeld voor docenten in het hoger onderwijs. De lesbrief is voortgekomen uit het project ViTaS: Visual Thinking strategies ter bevordering van interculturele sensitiviteit bij studenten van de Academische Opleiding Leraar Basisonderwijs (AOLB) te Groningen. Project ViTaS is een onderwijsinnovatie die in het collegejaar 2018-2019 is uitgevoerd in het kader van een [NRO Comenius Teaching Fellow](#).

De methode die in deze lesbrief centraal staat is [Visual Thinking Strategies \(VTS\)](#). VTS is een sterk gestructureerd gespreksprotocol voor de bespreking van kunstwerken, dat oorspronkelijk gebruikt werd in musea, maar steeds meer ook in het onderwijs wordt toegepast. In een VTS-sessie worden door een gespreksleider keer op keer drie vragen gesteld bij een zorgvuldig uitgekozen kunstwerk: *Wat gebeurt hier?*, *Wat zie je waardoor je dat zegt?* en *Wat kunnen we nog meer ontdekken?* Terwijl een student antwoord geeft op een vraag, wijst de gespreksleider elementen in het werk aan, waardoor de focus op het kunstwerk blijft. Vervolgens parafraseert de gespreksleider de bijdrage. Elke bijdrage krijgt daardoor alle aandacht. Bovendien voorkomt het dat studenten direct op elkaar reageren. Dit zorgt voor een veilige sfeer. Studenten worden in een VTS-sessie uitgedaagd goed te kijken, op zichzelf te reflecteren, duidelijk te maken waarop zij hun interpretaties baseren en open te staan voor alternatieve, wellicht tegenstrijdige, interpretaties.

Door de toenemende etnisch-culturele diversiteit in de maatschappij is bewustzijn van het eigen perspectief en interculturele sensitiviteit extra belangrijk voor aankomend professionals in sociale beroepen, zoals academisch leerkracht basisonderwijs. In het werkveld spelen allerlei cultureel bepaalde impliciete normen en verwachtingen een rol, waardoor gelijke kansen niet altijd gewaarborgd zijn voor sommige leerlingen, patiënten of cliënten. Voor (aankomend) professionals, die vaak zelf deel uitmaken van de meerderheidscultuur, kan het lastig zijn deze impliciete normen en verwachtingen te herkennen. Ook blijkt uit de praktijk dat

studenten vaak nog weinig ervaring hebben met kritische (zelf-)reflectie over het onderwerp etnisch-culturele diversiteit en hoe ze zich genuanceerd hierover kunnen uitdrukken.

VTS is een **veilige en positieve manier** om de invloed van het eigen perspectief in een etnisch-cultureel diverse context te introduceren bij studenten die nog weinig persoonlijke en/of stage-ervaring hebben met het thema. Aangeraden wordt om VTS te combineren met een verdiepende vervolgactiviteit, waarin het onderwerp verder besproken wordt en een koppeling wordt gemaakt met de theorie.

2. Doelstellingen

VTS kan toegepast worden bij onderwerpen waarbij **kritische zelfreflectie en bewustwording van het eigen perspectief** relevant zijn, zoals etnisch-culturele diversiteit, gender en seksualiteit, of familiebanden en waardering van ouderen.

VTS kan in het hoger onderwijs worden ingezet met de volgende doelstellingen:

- Het stimuleren van opmerkzaamheid en een kritische, open houding bij studenten;
- Het creëren van bewustwording van het eigen perspectief en de manier waarop dit de kijk op bepaalde zaken en interpretaties van bepaalde situaties stuurt.

Deze opmerkzaamheid en bewustwording zijn essentieel voor het ontwikkelen van de interculturele sensitiviteit die relevant is voor veel (aankomend) professionals in sociale beroepen. De keuze van het kunstwerk draagt bij aan de nadruk die gelegd wordt op het gekozen thema, zoals in ons project het thema etnisch-culturele diversiteit.

Project ViTaS

In project ViTaS leren studenten van de Academische Opleiding Leraar Basisonderwijs (AOLB) in Groningen te reflecteren op het thema etnisch-culturele diversiteit. De onderwijs-innovatie bestond uit deelname aan kleine werkgroepen met VTS-sessies over twee kunstwerken en twee videocasussen. Voor en na de VTS-sessies werd een vragenlijst afgenomen om de professionele en persoonlijke interculturele sensitiviteit van studenten te meten.

Uit een vergelijking van de vragenlijsten bleek dat de professionele interculturele sensitiviteit van de studenten gemiddeld genomen iets was toegenomen na de VTS-sessies. De bijdragen van de studenten tijdens de VTS-sessies geven goed inzicht in hun achtergrondkennis en persoonlijke ervaringen, hun reflectievermogen op racisme, discriminatie en sociale rechtvaardigheid, en hun uitdrukkingsvaardigheid met betrekking tot het thema en de normen en stereotypen die de sessies bij hen oproepen.

Lees meer over project ViTaS in het rapport [‘Bewust van je eigen blik’](#).

3. Materialen

In het project ViTaS is gebruik gemaakt van twee kunstwerken en videocasussen. Omdat VTS minder goed toepasbaar is op bewegend beeld en omdat het bespreken van een videocasus sterk afhankelijk is van de opleidingscontext, beperken we ons in deze lesbrief tot kunstwerken als basis voor een VTS-sessie met studenten.

3.1. Kunstwerken zoeken

Er zijn vele mogelijke kunstwerken die geschikt zijn als basis voor een VTS-sessie. Denk hierbij aan schilderijen, foto's, beeldende kunst, of grafische werken. Enkele voorbeelden van digitale bronnen waar kunstwerken in groot formaat en vrij te raadplegen zijn:

- Websites en collecties van (inter)nationale musea, zoals collectie.wereldculturen.nl
- Afbeeldingen verkregen via Google gelabeld als 'geschikt voor niet-commercieel hergebruik', of via sites als pixabay.com

3.2. Kunstwerken selecteren

Geschikte kunstwerken zijn **verhalend**, (enigszins) **herkenbaar** en **ambigu**. Het is van belang dat de kunstwerken verschillende reacties kunnen uitlokken bij de studenten en er meerdere interpretaties mogelijk zijn. Als VTS in het onderwijs wordt ingezet om een bepaald thema te behandelen, is het van belang dat dit thema duidelijk in het werk naar voren komt. Bij het selecteren van kunstwerken kunnen de volgende vragen gesteld worden om te bepalen of het kunstwerk geschikt is voor een VTS-sessie:

- Is er genoeg te zien in het kunstwerk? Zit er een verhaal achter het beeld?
- Komt het thema dat ik bij de studenten wil introduceren duidelijk genoeg naar voren?
- Zitten er cultureel bepaalde normen en verwachtingen in het werk verstopt?
- Welke reacties zou dit kunstwerk mogelijk uit kunnen lokken bij mijn studenten?
- Wat zijn mijn eigen gevoelens en gedachten bij het zien van dit kunstwerk?
- Is de resolutie goed genoeg om een afbeelding van het kunstwerk groot te kunnen projecteren in de les?
- Zijn er kosten verbonden aan het gebruik van dit kunstwerk binnen mijn onderwijs?

4. VTS toepassen: een stappenplan

4.1. Voorbereiding en opzet

Het is van belang dat de gespreksleider zich eerst meer verdiept in de theorie en toepassing van VTS. Het boek “Visual Thinking Strategies” van Philip Yenawine geeft een toegankelijk overzicht van de methode. Daarnaast wordt sterk aanbevolen om de VTS-basis cursus te volgen via [VTSnederland.org](https://www.vtsnederland.org). Ook is het zinvol om een of meerdere oefensessies met collega's te organiseren met de gekozen kunstwerken.

Daarnaast zijn er enkele randvoorwaarden van belang.

- In de collegieruimte moet een beamer, digitaal schoolbord of groot televisiescherm aanwezig zijn, zodat het kunstwerk hierop geprojecteerd kan worden.
- Het is handig als de collegieruimte vrij in te richten is, zodat studenten zich staand of zittend zo kunnen opstellen dat het kunstwerk voor iedereen duidelijk zichtbaar is.
- Vooraf moeten de groepen ingedeeld worden. VTS-sessies werken het best in kleine groepen van 7 tot 10 personen. Indien mogelijk worden de groepen heterogeen samengesteld, om de kans op verschillende perspectieven te vergroten.

4.2. Begeleiding tijdens de sessie

Benadruk vooraf dat het tijdens een VTS-sessie gaat om de perspectieven, ideeën en associaties van studenten bij een werk en dat er meerdere interpretaties naast elkaar kunnen bestaan. Er zijn dus **geen goede of foute antwoorden**. Ervaring met kunstbeschouwing of museumbezoek is niet van belang. Ook de ‘bedoeling’ van de kunstenaar met het werk of analyses van conservatoren zijn niet relevant. Daarom is het meestal niet nodig om informatie te verschaffen over het kunstwerk, zoals de kunstenaar, de titel of een beschrijving van het werk, ook niet achteraf.

Leg kort uit wat VTS inhoudt en benadruk dat het gesprek steeds via de gespreksleider gaat: studenten steken hun hand op als ze iets willen zeggen en wachten tot ze de beurt krijgen.

Ze reageren dus niet direct op elkaar. Wel kunnen ze als ze aan de beurt zijn terugverwijzen naar een bijdrage van een groepsgenoot. Verbale deelname aan een VTS-sessie is **vrijwillig**, de gespreksleider geeft alleen beurten aan studenten die zelf aangeven de beurt te willen krijgen. Dat een student niets zegt, betekent niet dat er niets van de VTS-sessie geleerd wordt; ook de gedachten die tijdens de sessie gevormd worden kunnen bijdragen aan het bewustwordingsproces.

Geef de studenten eerst de gelegenheid om in stilte het kunstwerk goed te bekijken. Hierna worden VTS-gesprekken volgens een vaste structuur geleid. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de volgende **vragencyclus**:

1. Wat gebeurt er in dit (kunst)werk?
2. Waaraan zie je dat? / Wat zie je dat je zegt dat...?
3. Wat kunnen we nog meer ontdekken?

De eerste vraag uit de cyclus wordt eenmalig gesteld; daarna worden vraag 2 en 3 doorlopend gesteld. Het kan in het begin fijn zijn om de vragen op een kaartje bij de hand te hebben tijdens het leiden van de sessie. De gespreksleider **parafraseert** elke studentbijdrage en gebruikt hierbij de volgende richtlijnen:

- Geef geen waardeoordeel over de bijdrage of interpretaties;
- Parafraseer zo volledig mogelijk;
- Introduceer, indien relevant, nieuw vocabulaire. “*Het pak van die man*” in een studentbijdrage kan bijvoorbeeld worden geparafraseerd als “*zijn uniform*”;
- Maak gebruik van ‘voorwaardelijke taal’ om alternatieve interpretaties open te houden. Als een student bijvoorbeeld zegt “*het is een markt*”, wordt dat geparafraseerd als “*het zou een markt kunnen zijn*”;
- Maak, indien relevant, een koppeling naar eerdere studentbijdragen in de sessie.

Gemiddeld duurt een VTS-sessie 15 tot 20 minuten. Wanneer de tijd om is, of wanneer de gespreksleider merkt dat er weinig respons meer komt, wordt de sessie afgesloten door de studenten te **bedanken voor hun bijdragen**. Ga hierna niet in op wat het werk nu 'echt' betekent, of welke studentbijdragen uitzonderlijk goed waren. Dit zou de veilige sfeer van de VTS-sessie ondermijnen. Tijdens de VTS-sessie kan een collega een implementatiechecklist invullen om na te gaan of de gespreksleider de vragen consequent stelt en goed parafraseert. De implementatiechecklist die bij ViTaS gebruikt is, is vrij beschikbaar en te vinden als bijlage in het officiële [eindrapport](#).

4.3. Na de sessie

Aansluitend aan de VTS-sessie, of op een later moment, kan een individuele of groepsgewijze **verdiepende vervolgactiviteit** aangeboden worden, om de VTS-sessie te koppelen aan de leerdoelen van het vak of de opleiding.

Om te voorkomen dat de veilige sfeer van de VTS-sessie achteraf teniet wordt gedaan is het belangrijk dat er een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de VTS-sessie en de vervolgactiviteit. De inhoud van de vervolgactiviteit kan verschillen, maar van belang is dat de reacties van studenten op het werk gebruikt worden om theoretische constructen te introduceren en uit te werken. In project ViTaS zou bijvoorbeeld de opmerking dat aan verschillende thuistalen niet evenveel waarde lijkt te worden gehecht, gebruikt kunnen worden als aanknopingspunt voor het bespreken van kansenongelijkheid in het onderwijs en de waarde van pedagogisch-didactische aanpakken als *culturally relevant teaching*.

Indien gewenst kan er met de studenten gereflecteerd worden op VTS als werkvorm. Mogelijke begeleidende vragen hierbij zijn:

1. Wat heb je gewaardeerd aan deze sessie?
2. Is er iets wat je heeft verrast?
3. Is er iets wat vragen oproep bij jou?
4. Heb je iets geleerd van de bijdragen van anderen?
5. Is er nog iets anders dat je zou willen delen?

5. Aanbevelingen bij implementatie

De belangrijkste aanbevelingen voor implementatie van VTS in het onderwijs ter bevordering van kritische zelfreflectie en interculturele sensitiviteit zijn:

- Voor het slagen van een VTS-sessie is de keuze van het kunstwerk essentieel. Kies een werk dat **verhalend** en **ambigu** is. Omdat de gespreksleider weinig invloed heeft op wat de studenten benoemen, is het van belang om een werk te kiezen waarin het thema dat hij of zij wil introduceren duidelijk aanwezig is. Het is belangrijk om het werk van tevoren zelf, eventueel samen met een collega, te analyseren om je bewust te worden je eigen reacties en interpretaties.
- VTS biedt een veilige omgeving voor studenten om hun eigen observaties en interpretaties te onderzoeken. Het kan daarmee een goed startpunt zijn voor het stimuleren van interculturele sensitiviteit. Om recht te doen aan de leerdoelen is het van belang om de VTS-sessies te koppelen aan een **verdiepende vervolgactiviteit**, om het gekozen hoofdthema uit te kunnen werken en een koppeling te kunnen maken met de theorie en het curriculum van de opleiding.
- Het leiden van een VTS-sessie vergt **oefening**. Naast het verdiepen in VTS, het volgen van de VTS-basis cursus, het gebruik van deze lesbrief en het toepassen van de implementatiechecklist, wordt aangeraden de VTS-sessies (in het begin) op te nemen en uit te schrijven. Dit is met name nuttig om inzicht te krijgen in de kwaliteit van de parafrases van de gespreksleider.

Voor advies, informatie of vragen over deze lesbrief of het Comeniusproject ViTaS kunt u contact opnemen met Dr. Marjolein Deunk (m.i.deunk@rug.nl).